

The article is dedicated to the relationships of state security institutions of Soviet Ukraine and public procurator's office in the context of the end of «Great Terror» (November 1938–1939).

Key words: public procurator's office, «Great Terror», purge, «ezhovtsy», NKVD, «Rehabilitate by history».

Володимир Дмитрук*

Ліквідація Української греко-католицької церкви на Закарпатті (друга половина 1940-х рр.)

У статті досліджується ставлення вищого партійно-державного керівництва СРСР до Української греко-католицької церкви, конкретні кроки щодо ліквідації парафій УГКЦ, арешти священників та віруючих.

Ключові слова: УГКЦ, репресії, релігійні громади, православ'я, Теодор Ромжа.

Ліквідація Української греко-католицької церкви, репресії проти її священнослужителів і віруючих, партійно-державна політика щодо релігії повоєнного періоду з різних позицій висвітлювалися в багатьох наукових дослідженнях¹, збірниках документів і матеріалів², розглядалися на різноманітних тематичних конфе-

* *Дмитрук В.І.* — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України.

¹ Українська греко-католицька церква. – Львів: Логос, 1992. – 144 с.; *Добош О.* Унія на Україні. Вік ХХ. – Кам'янець-Подільський: Дзвін, 1996. – 144 с.; *Бажан О., Данилюк Ю.* Випробування вірою: Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х – 1980-ті рр. – К., 2000. – 332 с.; *Пащенко В.* Греко-католики в Україні. – Полтава, 2002.; *Войналович В.* Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: Політологічний дискурс. – К.: Світогляд, 2005. – 741 с.

² *Мартирологія українських церков: В 4-х т.* – Торонто; Балтимор: Укр. вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1985. – Т. 2: Українська католицька церква; *Сергійчук В.* Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К.: Дніпро, 2001. – 494 с.; *Ліквідація УГКЦ (1939–1946).* Документи радянських органів державної безпеки / Упоряд.: С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк; заг. ред. В. Сергійчука. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. – Т. І. – 920 с.; *Ліквідація УГКЦ (1939–1946).* Документи радянських

ренція³. Попри підвищений інтерес щодо репресій проти греко-католиків 1944–1946 рр. в Західній Україні, в даній статті особливу увагу приділено долі УГКЦ на Закарпатті.

Встановлення радянської влади на західноукраїнських землях і Закарпатті обумовило чітко організований і спланований наступ на Українську греко-католицьку церкву. Формальним приводом для цього стали співробітництво УГКЦ з фашистською окупаційною владою, підтримка «українського буржуазно-націоналістичного підпілля», використання будь-якої можливості для створення соборної, незалежної Української держави. Крім того, УГКЦ була українською національною церквою, носієм української національної ідеї.

Втілюючи в життя план ліквідації греко-католицької церкви на Галичині, вище партійно-державне керівництво СРСР і УРСР, радянські спецслужби не залишили поза увагою і Закарпаття, де УГКЦ мала тривалі й усталені традиції та сильні позиції. Характерно, що наступ на УГКЦ у цьому регіоні розпочався ще наприкінці 1944 р. Для цього використовувалося зорієнтоване на Москву православне духовенство. Яскравим прикладом є лист заступника єпископа й адміністратора православної Мукачівсько-Пряшівської єпархії, ігумена Ф. Сабова, ігумена Свято-Миколаївського монастиря, архімандрита О. Коболюка та інших до Й. Сталіна від 18 листопада 1944 р., в якому говориться про те, що місцеве населення свою долю пов'язує лише з Москвою⁴.

Конкретніше сформулювала свою позицію делегація православного духовенства Мукачівсько-Пряшівської єпархії, очолювана Ф. Сабовим у Москві 7–13 грудня 1944 р. Вона звернулася до патріаршого місцеблустителя, митрополита Алексія з проханням про підтримку Російською православною церквою перед Синодом Сербської православної церкви їхнього клопотання про передачу православної Мукачівсько-Пряшівської єпархії в канонічне підпорядкування Московській патріархії⁵.

органів державної безпеки / Упоряд.: С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк; Заг. ред. В. Сергійчук. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. – Т. II. – 804 с.

³ Див.: Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів: Логос, 2006. – Кн. I. – 768 с.

⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 887, арк. 26–27.

⁵ Там само, арк. 23–25.

Про необхідність надання широкої допомоги єпархії висловлювався у листі до голови Ради у справах РПЦ при РНК СРСР Г. - Карпова від 11 жовтня 1945 р. уповноважений Ради у справах РПЦ при РНК СРСР по УРСР П. Ходченко, який зазначав, що без цього буде неможливо піднести авторитет православної церкви в регіоні⁶. Причому, втручання владних структур у церковні справи давало бажані для них результати. Якщо в жовтні 1944 р. на Закарпатті налічувалося 88 православних парафій і 463 греко-католицьких, то в другій половині 1946 р. вже відповідно — 152 і 399⁷. Підтримка православних парафій була одним із обов'язків місцевих партійних і радянських органів⁸.

Можна навести ряд інших прикладів, які свідчать, що у ствердженні православ'я на Закарпатті в усьому домінували лише волюві рішення. Зокрема, в серпні 1946 р. на прохання патріарха Алексія було передано РПЦ Успенський монастир на Чернечій Горі в м. Мукачевому. Повідомляючи про це заступника голови Ради Міністрів України Л. Корнійця, голова Ради у справах РПЦ при союзному уряді Г. Карпов писав:

«Вилучення Успенського монастиря (у греко-католиків – Авт.) буде сприяти зміцненню православної церкви в Закарпатській області й дасть можливість покласти початок руху за розрив унії з Ватиканом і возз'єднання уніатської церкви з православною»⁹.

Уже наступного року в Успенському монастирі було відзначено свято Успіння за участю ієрархів РПЦ, гостей із зарубіжних православних церков¹⁰. Це повинно було яскраво продемонструвати, що православ'я на Закарпатті поступово набирає силу, знаходить все більше прибічників. Разом із тим, у своїх внутрішніх документах вище політичне та місцеве керівництво республіки, апарати уповноважених рад у справах релігійних культів і Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР не могли не визнати, що:

⁶ ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 4, спр. 4, арк. 71–73.

⁷ Государственный архив Российской Федерации (*далее* – ГАРФ), ф. 6991, оп. 1, д. 33, л. 57.

⁸ ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 3, спр. 24, арк. 149.

⁹ ГАРФ, ф. 6991, оп. 1, д. 114, л. 82.

¹⁰ ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 3, спр. 34, арк. 25.

«... в Закарпатській області рух до переходу в православ'я призупинено»¹¹.

Що готові були протиставити владні структури міцній і впливовій позиції УГКЦ в Закарпатській області? Про це ми довідуємося зі звіту уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР, датованого січнем 1947 р., який передбачав цілий комплекс ідеологічних, організаційних і репресивних заходів¹². Містив цей цинічний за своїм змістом документ один особливий пункт — пункт 16, в якому ставилася вимога:

«Стосовно єпископа Ромжі та його оточення необхідно вжити більш рішучих заходів»¹³.

Результатом цієї вимоги стало те, що 27 жовтня 1947 р. на підводі, якою їхали єпископ греко-католицької церкви Теодор Ромжа та ще кілька священників, наїхала військова автомашина, пасажири якої, на перший погляд, із незрозумілих причин утекли з місця події. Єпископа та його сподвижників із різними пораненнями було доставлено до Мукачівської лікарні. Самопочуття владика визначалося лікарями цілком задовільним, і раптом у ніч на 1 листопада він помер¹⁴.

Навіть неупередженим оком можна побачити, що травмування і смерть єпископа Теодора Ромжі, висвяченого за кілька днів до приходу на Закарпаття Червоної Армії, були невинуватими. Впливовий, авторитетний, енергійний, з широкими зв'язками у світі, він служив серйозною перепорою для реалізації планів владних структур і спецслужб з остаточного викорінення УГКЦ у регіоні. Підтримка десятків тисяч віруючих давала йому можливість рішуче відстоювати власні погляди, активно боротися за їхні права. Саме тому до єпископа Ромжі й було «вжито більш рішучих заходів», на яких наполягав офіційний Київ.

Характерно, що причетність до вбивства єпископа радянських спецслужб не викликала вже й тоді сумніву, породжувала відверте обурення навіть у тих священнослужителів і віруючих, які пе-

¹¹ ГАРФ, ф. 6991, оп. 1, д. 32, л. 43.

¹² ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 4, спр. 15, арк. 107–109.

¹³ Там само, арк. 108.

¹⁴ Там само, спр. 26, арк. 94–95.

рейшли в православ'я. Показовим у цьому плані є лист православних єпископів Західної України до першого секретаря ЦК КП(б)У, Голови Ради Міністрів України М. С. Хрущова, датований січнем 1948 р. У ньому говорилося:

«Ми, відповідаючи перед Великим Патріархом Всієї Росії за розвій молоді православної церкви на західних землях України і Закарпаття, занепокоєні фактом, що дуже нашкочив православ'ю. А саме, всім вже відомий упланований органами МДБ Закарпатської області напад на тамтешнього єпископа католицької церкви Теодора Ромжу осінню 1947 р., коли від побоїв чотирьох (нападників — *Авт.*) єпископ не умер, то ті самі придумали таке. Повідомили міську лікарню про випадок, що, мовляв, автомашина наїхала на підводу, де їхав єпископ і ще шість чоловік духовенства. Хворих було завезено до лікарні, де єпископу стало легше, він, як зізнались свідки, попросив вина і закурив папіроску. Боячись компрометації, органи МДБ наказали уколом струїти єпископа Теодора. Одна медсестра зі східних областей це зробила, не допускаючи нікого з місцевої медичної обслуги. Після уколу єпископ серед крику загинув»¹⁵.

У першій половині 1947 р. М. Хрущов, як свідчив П. Судоплатов в опублікованих мемуарах, звернувся до Й. Сталіна та міністра державної безпеки СРСР В. Абакумова з проханням ліквідувати верхівку греко-католицької церкви на Закарпатті й, перш за все, Т. Ромжу. Принципову згоду Й. Сталіна було отримано, після чого підготовку операції було доручено особисто міністру державної безпеки України С. Савченку. Перший її етап пройшов невдало для її організаторів. Наїзд військового автомобіля на підводу призвів лише до травмування єпископа. Тоді до Ужгорода прибув начальник токсикологічної лабораторії Міністерства державної безпеки СРСР І. Майрановський, який і передав медсестрі Мукачівської лікарні — агенту місцевого управління держбезпеки, ту фатальну ампулу з отрутою¹⁶.

За проведення акції з ліквідації Т. Ромжі С. Савченко отримав підвищення і згодом опинився в Москві, заступаючи В. Молотова

¹⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 5069, арк. 587–588.

¹⁶ Судоплатов П. Разведка и Кремль. Записки нежелательного свидетеля. – М.: ТОО «Гейя», 1996. – С. 300–301.

в Комітеті з інформації при Раді Міністрів СРСР. Водночас нові перспективи відкрилися в організаторів і координаторів роботи з ліквідації УГКЦ на Закарпатті. Уповноважений Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по УРСР П. Ходченко не приховував задоволення, заявляючи, що

«до цього часу головним гальмом в успішному проведенні місіонерської роботи православної церкви серед віруючих уніатів був глава цієї церкви — єпископ Ромжа, а значить із його смертю — це гальмо фактично усунене»¹⁷.

Релігійна ситуація на Закарпатті активно обговорювалася на засіданні Ради у справах Російської православної церкви і релігійних культів при Раді Міністрів СРСР 29 жовтня 1947 р., тобто ще в ході операції з ліквідації Т. Ромжі. Прийнята з цього приводу постанова визначала:

«Доручити голові Ради у справах Російської православної церкви т. Карпову Г. Г. переговорити з патріархом Московським і всія Русі Алексієм про заходи Московської Патріархії стосовно уніатської церкви в Закарпатській області УРСР»¹⁸.

Наприкінці 1947 р. діяльність із ліквідації греко-католицької церкви на Закарпатті значно активізувалася. Інформації уповноважених рад у справах РПЦ і релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР нагадували за своїм змістом швидше зведення з театру бойових дій, ставили й вирішували питання передачі храмів православним громадам, кадрового зміцнення зорієнтованих на контроль за релігією та церквою структурних підрозділів партійних і радянських органів¹⁹.

Приблизно так само виглядав, погоджений із М. С. Хрущовим, «Календарний план проведення заходів з ліквідації греко-католицької церкви в Закарпатській області УРСР» на 1948 р., який доводив, що наступ на УГКЦ вступив у завершальну стадію²⁰.

Безпосереднє керівництво реалізацією накреслених заходів покладалося на П. Ходченка, чії дії чітко регламентувало розпо-

¹⁷ ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 3, спр. 34, арк. 60.

¹⁸ ГАРФ, ф. 6991, оп. 1, д. 147, л. 71.

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 3, спр. 19, арк. 36–44.

²⁰ Там само, спр. 49, арк. 20–24.

рядження Ради Міністрів СРСР від 21 грудня 1947 р. № 19002-рс, підписане заступником голови уряду К. Ворошиловим²¹, а також на архієпископа Львівського і Тернопільського та Мукачівсько-Ужгородського Макарія.

Маючи повноваження від органів державної влади та управління, Московської патріархії, архієпископ Макарій енергійно взявся за доручену справу. Зокрема, він зініціював передачу РПЦ Ужгородського собору й капітули, де 26 лютого 1949 р. відправив першу архієрейську службу²². Одночасно з цим було заявлено про припинення діяльності єпархіального управління УГКЦ. Наскільки «добровільно» проходив цей процес розкриває у своєму дослідженні о. Даниїл Бендас:

«Коли режимові стало зрозумілим, що о. Мурані (капітулярний вікарій — *Авт.*) ніколи не пристане на їхні умови, голова Закарпатської обласної ради Іван Туряниця 14 лютого 1949 р. видав розпорядження про введення в дію рішення облвиконкому від 25 липня 1947 р. про передачу Ужгородського кафедрального храму і всіх приміщень, якими користувались члени Мукачівської капітули, разом з усім рухомим майном, Російській Православній Церкві. 16 лютого місцеві урядовці разом з працівниками НКВС (*МВС – Авт.*) увірвались в єпископські палати і намагалися брутальним способом змусити о. Миколу Мурані підписати складене ними послання (пізніше воно було розіслано всім греко-католицьким священикам) такого змісту: “Дорогі браття в Христі! Дня 16. 11. 1949 р. по прошенію вірників Кафедральний наш храм в Ужгороді и зданіе Єпархіального Правління передані во владеніе православної церкви...”»²³.

Зрозуміло, що написати такого листа о. М. Мурані не міг. Цю версію підтверджує о. Стефан Бендас²⁴.

Примусова ліквідація капітули значно полегшила владним структурам реалізацію завдань із ліквідації УГКЦ на Закарпатті.

²¹ ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 3, спр. 48, арк. 5–6.

²² Там само, спр. 64, арк. 10.

²³ Бендас Д. Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944–1949 роках // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Л., 2000. – № 2. – С. 297.

²⁴ Там само. – С. 297–298.

Зокрема, відпала необхідність у розгортанні діяльності Ініціативної групи з возз'єднання греко-католицької церкви з православною, на керівника якої вже було підготовлено кандидатуру архідиякона Іринія Кондратовича²⁵.

Загнані в кут греко-католицькі священники були змушені переходити в православ'я. Уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР П. Вільховий констатував, що до другого кварталу 1949 р. возз'єднання Греко-католицької церкви з РПЦ завершилося. Хоча це було перебільшенням. Так, формально возз'єдналися з РПЦ всі 394 греко-католицькі парафії. Однак неоднозначну позицію займали священники. Лише 116 із 235 прийняли нав'язане рішення. Ідею возз'єднання не підтримав жоден із членів капітули, проти неї виступали монахи ордену Василя Великого, деякі благочинні²⁶.

Єдиним засобом в арсеналі партійних і радянських органів, спецслужб, щоб нейтралізувати непокірних, залишалися репресії, які перманентно проходили починаючи з 1945 р. Тоді за грати потрапили прелат-протоіерей Мукачівської єпархії Олександр Ільницький, о. Стефан Фенцик, ієромонах Теофан Іван Скіба. У другій половині 1946 р. за сфальсифікованими звинуваченнями було заарештовано вісім греко-католицьких священників (оо. А. Азарій, Т. Дурневич, М. Микула, І. Міня, М. Монді, І. Попович, С. Уйгелі, К. Феделеш). 1947 р. цей трагічний список поповнило ще сім священників. 1948 р. органами державної безпеки було ув'язнено дванадцять священників. Усього в 1945–1948 рр. жертвами репресій стало 32 греко-католицьких парохи²⁷. Загалом же в жорна тоталітарної системи на Закарпатті потрапило близько 170 греко-католицьких священників: 18 із них померло під час допитів, 147 — вивезено на заслання, 40 із них загинуло в концентраційних таборах²⁸.

За таких умов 35 священникам, що перейшли в православ'я, не залишалось ніякого іншого виходу як 28 червня 1949 р. проголо-

²⁵ Волошин Ю. «Самоліквідація» Ужгородської унії. До 50-річчя спроби знищення Греко-Католицької церкви на Закарпатті // Людина і світ. – 1999. – № 1. – С. 38.

²⁶ ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 4, спр. 53, арк. 32.

²⁷ Бендас Д. Репресії радянської влади... – С. 290–299.

²⁸ Українська греко-католицька церква. – Л.: Логос, 1992. – С. 56.

сити про ліквідацію Ужгородської унії 1646 р. та возз'єднання Греко-католицької церкви на Закарпатті з РПЦ²⁹. Про цю подію віруючі вперше дізналися лише 28 серпня 1949 р. на урочистому богослужінні в Мукачівському Свято-Миколаївському монастирі на Чернечій Горі, коли І. Кондратович проголосив що

«[...] віднині й повік ми — православні чада святої Матері нашої Руської Православної Церкви»³⁰.

Однак і на цьому в справі ліквідації УГКЦ не було поставлено останньої крапки. Рішення, прийняті 28 червня 1949 р., не визнавали священники й монахи Імстичівського греко-католицького монастиря. В уповноваженого Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по УРСР П. Ходченка залишилися такі враження про його відвідування:

«Виявляється, що це єдине місце в Закарпатській області, де ще є монахи-уніати. Але що це за монахи! У мене склалося тверде переконання, що це скупчення українських буржуазних націоналістів і при тому не без того, щоб вони не мали певних зв'язків з бандерівцями, які просочуються сюди з суміжних західних областей [...]»³¹.

Уповноважений Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області А. Шерстюк писав до свого київського та московського керівництва:

«Після припинення діяльності єпархіального управління уніатської церкви Імстичівський монастир став опорним центром стійких і активно протидіючих православній церкві уніатських священників і уніатів взагалі [...]»³².

Незабаром подані А. Шерстюком пропозиції стосовно монастиря в найкоротші терміни «проштампував» Закарпатський облвиконком, який 17 вересня 1949 р. виніс рішення № 0360. За ним будівлі Імстичівського монастиря передавалися під монастир РПЦ³³.

Зліквідувавши греко-католицьку церкву на Західній Україні й Закарпатті, вище партійно-державне керівництво СРСР вису-

²⁹ Українська греко-католицька церква. – С. 55.

³⁰ Волошин Ю. «Самоліквідація» Ужгородської унії... – С. 38.

³¹ ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 3, спр. 64, арк. 24–25.

³² Там само, спр. 75, арк. 26.

³³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 12, арк. 99.

нуло категоричну вимогу аналогічних дій і від тих країн, які після Другої світової війни опинилися в зоні його впливу.

Однак у листі голови Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР Г. Карпова від 20 грудня 1949 р. наступнику М. Хрущова на посаді першого секретаря ЦК КП(б)У Л. Мельникову говорилося, що

«[...] деякі групи духовенства обмежились формальним возз'єднанням, вважаючи його тимчасовим, і тому зберігаючи деякі католицькі — латинські обряди, а окремі колишні уніатські священники навіть не припинили поминання римського папи [...]»³⁴.

Таким чином, говорити про ліквідацію УГКЦ було не лише передчасним, а й недоцільним. Українська греко-католицька церква, хоча й існувала в підпіллі, продовжувала жити та боротися за реалізацію своїх прав. Так, практично не припинялася широка петиційна кампанія, яку проводили католики східного обряду, починаючи вже з другої половини 40-х рр. На адресу вищого політичного керівництва, урядів СРСР та УРСР, засобів масової інформації, міжнародних організацій надходили десятки листів, у яких віруючі вимагали повернення відібраних храмів, звільнення з ув'язнення священників, дозволу на проведення богослужінь.

Особливо посилилися заворушення серед католиків східного обряду в середині 50-х рр., коли із заслання почали повертатися греко-католицькі священники. На 6 серпня 1956 р. з 344 репресованих священників УГКЦ в західні області України й Закарпаття повернулося 243³⁵.

Незважаючи на категоричну заборону, звільнені з ув'язнення священники не полишали своїх вірних, здійснювали богослужіння, виконували необхідні треби.

Для того, щоб унеможливити діяльність священників УГКЦ, реально відірвати їх від віруючих, застосовувалися найрізноманітніші заходи — від порушення кримінальних справ до адміністративного покарання.

У другій половині 40-х – першій половині 60-х рр. XX ст. унаслідок активної протидії УГКЦ, відвертого невдоволення віруючих релігійна ситуація в Україні набула загострення. Будь-яка щонай-

³⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 12, арк. 3.

³⁵ Там само, спр. 4263, арк. 204.

менша іскра могла викликати вибух серед греко-католиків, які від незалежних від них причин були змушені обернутися в православ'я.

Отже, викладені матеріали дають підстави для таких основних висновків:

- ліквідацію Української греко-католицької церкви на Закарпатті було здійснено штучним шляхом з ініціативи вищого партійно-державного керівництва СРСР при найактивнішій участі радянських спецслужб, які використовували найрізноманітніші засоби впливу на священнослужителів і віруючих;
- активним учасником ліквідації УГКЦ на Закарпатті була Російська православна церква, яка співпрацювала з органами державної влади, фактично перетворившись на «гвинтик» тоталітарної системи;
- усі проведені акції повністю йшли в розріз із канонічними вимогами й досягалися лише шляхом насилля та залякування кліру і віруючих;
- у реалізації поставленої мети не останню роль відіграли репресії щодо священнослужителів і віруючих, які активно виступали проти нав'язаної згори ідеї возз'єднання Української греко-католицької церкви з Російською православною церквою;
- заходи вищого політичного керівництва СРСР та УРСР, радянських спецслужб зрештою все ж не призвели до остаточної ліквідації УГКЦ, оскільки остання продовжувала діяти в підпіллі.

В статье исследуется отношение высшего партийно-государственного руководства СССР к Украинской греко-католической церкви, конкретные шаги по ликвидации параший УГКЦ, аресты священников и верующих.

Ключевые слова: УГКЦ, репрессии, религиозные общества, православие, Теодор Ромжа.

The article is dedicated to the attitude of higher party authority of the USSR towards Ukrainian Creek Catholic Church as well as to specific steps for liquidation of its parishes, arrests of priests and believers.

Key words: Ukrainian Creek Catholic Church, persecutions, religious associations, Theodor Romzha.